

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 3 Özel Sayı Yıl/Year: 2020
(Aralık / December)

Kur'ân'a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları

The Psychological Attitudes of the People in the Face of Disasters According to the Qur'an

İbrahim YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı

Doctor Lecturer, Mersin University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences,
Department of Tafsir

Mersin, Turkey

ibrahimbursevi@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0438-6994>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 11/08/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 16/10/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 20/12/2020

Atf / Citation: Yıldız, İbrahim. “Kur'ân'a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 Özel Sayı (Aralık / December 2020), 65-97.

<https://doi.org/10.31121/tader.779046>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

İnsan, imtihan edilmek üzere gönderildiği dünya hayatında çeşitli musibetler ile karşılaşır. Kur'ân, insana düşen görevin musibet zamanında sabretmek, bolluk zamanında ise şükretmek olduğunu hatırlatır. İnsan, musibetlerle karşılaştığında gerek inancı gerekse psikolojik yapısı nedeniyle çeşitli tutumlar sergiler. Bu tutumların neticesinde Allah'a yakınlaşır veya O'ndan uzaklaşır. Bu çalışmanın amacı insanların musibetler karşısında sergiledikleri tutumları âyetler ışığında tespit edebilmektir. Musibetler açısından mü'min ve kâfir tutumları birbirinden tamamen farklıdır. Mü'min, musibetler karşısında sabır, dua, tevekkül ve ibret alma gibi tutumlar sergilerken inkârcı alay etme, nankörlük, sorumluluğu başkasının üzerine atma, mazeret arama ve umutsuzluğa düşme gibi tamamen zıt tutumlar sergiler. Kur'ân, insanın başına gelebilecek musibetleri önceden haber vermekte ve bu musibetlere hazırlıklı olunmasını tavsiye etmektedir. Fakat bu çalışmada musibetler hakkında önceden bilgi sahibi olmanın sadece mü'minlerin tutumları üzerinde olumlu etki yaptığı tespit edilmiştir. Peygamberlerin musibetler hakkında önceden verdikleri bilgilerin, gösterdikleri mucizelerin ve her türlü ikna çabalarının, inkârcıların tutumlarını değiştirmede hatta onlarda haktan uzaklaşmayı daha da arttırdığı görülmüştür. Dolayısıyla ulaşılan bu sonuç, Kur'ân'ın açıkça ifade ettiği gibi ancak ruhen ve zihnen hakka açık olan insanların bilgiye ulaştıktan sonra onu kendi yararlarına kullanabileceğini göstermektedir. Kur'ân, tefsir ve din psikolojisi alanlarında literatür taraması metodu kullanılarak hazırlanan bu çalışma, Kur'ân'ın, musibetler karşısında insandan beklediği olumlu ve olumsuz tutumları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, gerek musibet çeşitleri gerekse bunlar karşısındaki insan tutumları açısından Kur'ân'ın bizlere aktardığı hususlar ile sınırlıdır. Her insanın psikolojik yapısı ve istenilen seviyede dinî tutum geliştirme gayreti farklı olmakla beraber bu çalışmada müslümanın musibetler karşısında nasıl davranması gerektiğini ortaya koyarak musibetler gelmeden onlara hazırlanmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İlâhî İmtihan, Musibet, Sabır, Tevekkül, Dua.

Abstract

The people encounters various disasters in the life of the world where they were sent to be tested. The Qur'an reminds the people to be patient in times of distress, and to be grateful in times of abundance. When the people encounters disaster, he or she exhibits behavior various attitudes because of his or her beliefs and psychological structure. As a result of these attitudes, he or she approaches to the God or moves away from Him. The aim of this study is to identify people's attitudes towards disasters in the light of verses. The behaviors of believers and unbelievers are completely different from each other in the way of disasters. While the believers exhibit attitudes such as patience, prayer, trusting and drawing a lesson in the face of disasters, the unbeliever exhibit completely opposite attitudes such as mocking, ingratitude, putting the responsibility on someone else, seeking excuse and sinking into despair. The Qur'an predicts the disasters that may happen to people and advises to preparedness for this disasters. However, in this study, it was determined that having prior knowledge has a positive effect about disasters only on the attitudes of the believers. It has been observed that the prior knowledge of the prophets about disasters, their performed miracles, all kinds of persuasion efforts did not change the attitudes of the unbelievers, and even increased their departure from the truth. Therefore, this result shows that, as the Qur'an clearly states, only people who are open to the truth spiritually and mentally can use it for their own benefit after reaching the knowledge. This study deals with previous studies on Qur'anic, interpretation and religious psychological research methods. Then, it aims to determine the positive and negative attitudes that the Qur'an expect from humans in the face of calamities. The psychological structure of each person and the effort to develop a religious attitude at the desired level is different. The study is limited to both the types of disasters that the Qur'an conveys to us and the human attitude towards them. Therefore, this study aims to contribute to the preparation of a Muslim before the disasters come by revealing how the Muslim should behave in the face of calamities.

Keywords: Interpretation, Qur'an, Divine Test, Disaster, Patience, Trust, Prayer.

Giriş

Kur'ân'a göre insan imtihan için yaratılmış ve dünyaya gönderilmiştir.¹ Bu açıdan onun dünya hayatı tekdüze bir yapıda değil inişli çıkışlı, dalgalı bir seyirdedir. İlâhî imtihan gereği insanlara farklı yaşam standartları sunulmuştur. Bu açıdan hayat, zıtlıkların bir bileşimidir. Hayat bazen bol nimet bazen de nimetten mahrumiyet şeklinde devam eder. İnsan nimet ve refah verildiği dönemlerde şükürle, sıkıntı ve mahrumiyet verildiği dönemlerde ise sabırla imtihan edilir. Fakat o, fitraten rahatına düşkün bir canlıdır. Bolluk zamanlarında imtihan olduğunu, uyması gereken kuralları, yapması gereken görevleri ve önceden yaşadığı her türlü sıkıntıyı unuttur. Fakat başına bir musibet geldiğinde hemen aslına döner, rahattayken hiç hatırlamadığı Rabbini hatırlar, O'na sığınır, huşu içinde dualar eder, yalvarır. Tekrar bolluk ve refaha kavuştuğundaysa yine eski durumuna döner. Bu döngü içinde Allah, kullarına uyarı mahiyetinde sıkıntılar ve musibetler verir. Gerek savaş, gasp, psikolojik veya fiziksel şiddet gibi insanların birbirlerine yaşattıkları sıkıntılar gerekse kasırga, deprem, hastalıklar ve kuraklık gibi doğal felaketler yaşayan insan, bu musibetler karşısında çeşitli tutumlar sergiler. Kimi bu musibetleri anlamlandıramayarak Allah'la arasındaki ilişkiyi zayıflatır hatta koparır, kimi de bu musibetleri bir uyarı olarak kabul edip kendine çekidüzen verir hatta musibetleri Allah'a yaklaşmakta birer vesile olarak görür.

Bu makalenin amacı, musibetler sebebiyle sıkıntılar yaşayan insanların bu musibetleri nasıl karşıladıklarını, musibet öncesi ve sonrası nasıl bir tutum sergilediklerini âyetlerin ışığında tespit etmektir. Buradan hareketle; öncelikle musibet kavramı hakkında kısa bilgi verilmiş; daha sonra mü'minlerin ve inkârcıların musibetler karşısındaki tutumları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Araştırmada literatür taraması yöntemiyle Kur'ân-ı Kerîm, temel tefsir kaynakları, konuyla ilgili çalışmalar incelenmiş ve elde edilen sonuçlar sistematik olarak sunulmuştur.

Kur'ân'da insanların ilâhî imtihan gereği musibetlerle karşılaşacakları hatırlatılmış, sıkıntılı rın var olduğu dünya hayatı geçici olarak tavsif edilmiş ve asıl mutluluk yurdu olan ahiretin öncelenmesi gerektiği öğütlenmiştir.² Kur'ân'ın bu gerçeğe sıklıkla vurgu yapması nedeniyle gerek geçmişte gerekse günümüzde musibetler konusu kelâm, din psikolojisi, din eğitimi ve tefsir gibi farklı alanlar tarafından incelenmiştir. Fakat yaptığımız araştırmalarda Kur'ân'a göre musibetler karşısında insanların takındıkları tutumların toplu olarak incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan çalışmalarda musibetler konusu daha çok kötülük problemi temel alınarak kaderle ilişkisi bağlamında

¹ Ör. bk. el-Mülk 67/1-2; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sabîh*, (Riyad: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 1998), "Cennet", 63.

² Ör. bk. el-En'âm 6/32; el-A'râf 7/169; er-Ra'd 13/26; el-Ankebût 29/64.

incelenmiştir.³ Ayrıca genel olarak musibet ve bela kavramları,⁴ musibetler karşısında takılan bazı tutumlar kendi özel alanları itibarıyla incelenmiştir.⁵ Mehmet Müftüoğlu'nun “*Kur’ân-ı Kerim’e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerlerin Önemi*” adlı araştırması, makalemize en yakın çalışmadır. Yazar, makalesinde din eğitimi bilim dalı bağlamında “bela ve musibetlerin çeşitleri ve musibetlerle başa çıkmada kendisini çaresiz ve yalnız hisseden bireylerin durumlarını tespit ederek özgüvenlerini kazanmaları ve maneviyatlarını güçlendirmeleri hususunda Kur’ân’da tavsiye edilen manevi değerlerin rolünü”⁶ incelemektedir. Biz ise bu çalışmamızda tefsir bilim dalı bağlamında insanların bir musibet ile karşılaştıklarında takındıkları tutumları âyetler ışığında inceleyeceğiz.

1. Musibet Nedir?

Musibet; insan tabiatının hoş karşılamadığı ölüm ve benzeri şeyler⁷ olup başa gelen belâ, sıkıntı, meşakkat gibi durumlar için kullanılır.⁸ Kur’ân’da musibetler, “*Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan üçüncü birçok söz işiteceksiniz.*”⁹ âyetinde ifade edildiği şekilde basit eziyetlerden başlayarak ölüm¹⁰ gibi hayatı sonlandıran bir duruma kadar geniş bir yelpazede

³ Ör. bk. Ali Ayten, *Tanrı’ya Sığınmak/ Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012); Hulusi Arslan, “Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler-”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2002), 19-34; Mücteba Altındaş, “Ecel, Rızık ve Musibet Anlayışımızın Sosyal Hayata İzdüşümleri”, *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2013* (XVIII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı, 24-25 Mayıs 2013, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2016), 195-210; Recep Ardoğan, “Kelam Açısından Doğal Kötülüklerin İlahî Adalet ile Bağdaşlılığına İlişkin İzahlar”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2015), 29-74.

⁴ Ör. bk. Necati Kara, “Kur’ân ve Sünnet’te Belâ-Musibet”, *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 33-58; İsmail Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015); Metin Özdemir, *İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015); Yusuf Çelik, “Kur’ân ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 161-177; İsmail Çevik, “Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 6/1 (2020), 271-300.

⁵ Ör. bk. Kasım Karataş - Mustafa Baloğlu, “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118; Selim Özarlan, “Doğal Afetler Karşısında Din ve Diyanet Hizmetleri (Doğal Afetlere/Musibetlere Yönelik Düşünceler)”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 496-480; Selim Özarlan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012); Süleyman Doğanay, “Zorluklarla Başa Çıkma Bağlamında Bir Model Önerisi: Sabra Yolculuğun Beş Hali”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 286-307.

⁶ Mehmet Müftüoğlu, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerlerin Önemi”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2020), 13.

⁷ Seyyid Şerîf el-Cürânî, *Mu’cemü’t-tâ’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk Mînşâvî (Kâhîre: Dâru’l-Fazile, 2004), 182.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), “svb”, 288.

⁹ Âl-i İmrân 3/186; Ayrıca şu hadis de basit sayılabilecek musibetlere karşı müslüman bakışını şekillendirmektedir: “*Ayağına batan dikene varıncaya kadar müslümanın başına gelen her şeyi, Allah, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar.*” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sabîh*. thk. Sıdkî el-Attâr, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1352), “Merdâ”, 1; Müslim, “Birr” 49.

¹⁰ “...Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse ...” el-Mâide 6/106.

ele alınmaktadır. Kur'an, bazı âyetlerinde musibetlerin tümünün bir kitapta kayıtlı olduğunu,¹¹ Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibetin başa gelmeyeceğini¹² belirtirken bazı âyetlerde ise musibetlerin insanların kendi fiillerinin neticesinde meydana geldiğini haber vermektedir.¹³ Müfessirler, bu farklı ifadeleri musibetlerin yaratma yönüyle Allah'a; irade etme, seçim yapma ve sebeplere sarılma gibi yönleri itibariyle kula ait olduğu şeklinde yorumlamışlardır.¹⁴

Kur'an'a göre insanların dünya hayatında iyi veya kötü bir durumla karşılaşmaları önceden tespit edilen kurallara göredir.¹⁵ Allah musibetleri yaratmadan önce bunları insanlara verirken hangi esaslara göre vereceğini belirlemiştir. Buna göre insanın başına kendi fiilleri nedeniyle musibetler gelebileceği gibi, kendi kusuru olmadan da gelebilir.¹⁶ İnsanların sebep olduğu musibetler, örneğin doğal afetlere yeterli düzeyde tedbirlerin alınmaması, çevreyle ilgili yapılan hatalı uygulamaların sonuçları ve insanların birbirlerine haksız olarak zulmetmeleri gibi nedenlere dayanır.¹⁷ İnsanlar, bu gibi musibetlerin oluşmaması için gayret göstermeli ve gerekli önlemleri almalıydılar. İkinci tür musibetlerse insanların yaratılıp dünyaya gönderilme sebebi olan ilâhî imtihanın bir gereği olarak başlarına gelen musibetlerdir.¹⁸ Râzî (öl. 606/1210), musibetlerin Allah'tan veya kullardan gelmesini şöyle izah eder: "Bil ki musibetler bazen Allah katından bazen de kul tarafından olur. Örneğin fakirlik musibeti bazen Allah'ın insanların mallarını doğal afetler yoluyla telef etmesi şeklinde kendi katından bazen de insanların birbirlerinin mal ve mahsullerine savaş veya başka yollarla zarar vermeleri şeklinde kullar tarafından meydana gelir."¹⁹

İbn Kayyım el-Cevziyye (öl. 751/1350), musibetleri ölüm, hastalık gibi Allah tarafından verilen, kişinin engellemeye gücünün yetmediği ve diğer insanların hakaretleri veya fiziksel şiddeti gibi karşı koymaya gücünün yetebileceği musibetler olarak ikiye ayırmaktadır. Birinci gruptaki musibetler karşısında insanların büyük bir kısmının tavırlarının aciziyet, şikâyet ve isyan olduğunu, çok

¹¹ et-Tevbe 9/50-51; el-Hadîd 57/22.

¹² en-Nisâ 4/78-79; et-Tegâbün 64/11.

¹³ Âl-i İmrân 3/165; en-Nisâ 4/62; el-Kâsâs 28/47; el-Mü'min 40/21; eş-Şûrâ 42/30.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdulmuhsîn et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 7/238-241; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-sünne*, thk. Mecdi Ba Sellum (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 3/266-267; Kâdî el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Subhî Hallâk & Mahmud Atrâş (Beyrût: Dâru'r-Reşîd, 2000), 1/373-374; Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selîme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 2/362-363; Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'l-Risâle, 2006), 6/468; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/205; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/1397; Özdemir, *İlahî Adalet ve Rahmet*, 116-119.

¹⁵ et-Tevbe 9/51; el-Hadîd 57/22.

¹⁶ Ahmet Akbulut, "Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 143.

¹⁷ Ör. bk. er-Rûm 30/41.

¹⁸ Ör. bk. el-Bakara 2/155.

¹⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 4/170.

az kısmının ise akla ve dine uygun bir olgunlukla şikâyet etmeyip sabrederek ve rıza göstererek şükrettiklerini belirtir. Bu sıralama insanların musibetler karşısında takındıkları tavırlardaki olgunluk düzeylerini de göstermektedir. Şikâyet makamını geçebilenler sabır makamına, onu geçenler rıza makamına, onu da geçenler en üst makam olan şükür makamına ulaşabilirler. İkinci gruptaki, insanların karşı koyabilecekleri musibetler karşısında ise affetme, intikam alma düşüncesini kalbinden söküp atma, kadere teslim olma ve en üst makam olarak da kendisine kötülük yapana iyilikte bulunma makamları vardır.²⁰ İbn Kayyım'ın yaptığı bu tasnifte her iki tür musibeti de ilâhî imtihan açısından ele aldığı ve musibetler karşısında sergilediği tavırlara uygun olarak kulun elde edebileceği en üst mertebeleri göstermek istediği görülmektedir. Nitekim Kur'ân, musibetlere uğramanın imtihan edilmenin bir neticesi olduğunu, gerek peygamberlerin gerek mü'minlerin gerekse diğer insanların çeşitli musibetlerle imtihan edildiklerini haber vererek ortaya koymaktadır.²¹ Ayrıca musibetler, birey ve toplumların ahlâkî ve manevî yönden olgunlaşmasını, olumlu yönde değişmesini ve gelişmesini sağlar. Bu açıdan bakıldığında gerek peygamberler ve mü'minler gibi sâlih insanların gerekse inkârcıların başlarına gelen musibetlerin hikmeti de kavranmış olacaktır. Hz. Peygamber'in "Hiçbir peygamber benim çektiğim kadar eziyet çekmemiştir."²² "İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler peygamberlerdir. Sonra sırasıyla onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir."²³ ve "Allah kime hayır vermeyi murad ettiyse, onu musibetlerle imtihan eder."²⁴ hadislerini bu açıdan okumak gerekir. Kur'ân, musibetlerin insana ölüm gerçeğini ve dünyanın faniliğini hatırlatarak Allah'ın emir ve yasaklarına göre bir hayat yaşamasına vesile olduğunu da haber vermektedir.²⁵

Allah, kullarını nimetler ve musibetler vererek imtihan etmektedir. Bu iki durum bazen bir-biri ardına gelmekte bazen de bir durum uzunca bir dönem sürebilmektedir.²⁶ Kur'ân, Hûd sûresinde resmettiği insan psikolojisinin bu iki durumdan musibet anında son derece umutsuz ve nankör, musibet sonrası nimete kavuşunca ise şımarık ve kibirli olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Âyette inanan, inanmayan herkesi içine alacak şekilde "el-insân" kelimesinin kullanılması bu psikolojinin

²⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Uddetü's-sâbirîn ve zâhîretü's-şâkirîn*, thk. İsmâil b. Gâzî Merhabâ (Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.), 119-121.

²¹ Âl-i İmrân 3/146; el-En'âm 6/42; el-A'râf 7/94; el-Ankebût 29/2; el-Ahzâb 33/11.

²² Ebû İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Nâsirüddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif lin-Neşri ve't-Tevri', 1417), "Kiyamet", 34.

²³ Buhârî, "Merdâ", 3.

²⁴ Buhârî, "Merdâ", 1.

²⁵ el-En'âm 6/41-42, 63; el-A'râf 7/94; Yûnus 10/12, 22; en-Nahl 16/53; er-Rûm 30/33; Lokmân 31/32; ez-Zümer 39/8, 49; Fussilet 41/51.

²⁶ el-En'âm, 6/44.

²⁷ Hûd 11/9-10.

herkeste potansiyel olarak mevcut olduğunu göstermektedir.²⁸ Fakat bunun musibetler veya nimetler karşısında herkeste aynı düzeyde tezahür ettiği söylenemez. İnanmayanlarda bunların tezahürleri çok daha belirgin ve üst düzeydedir. Fakat Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğuna, gücünün ve ilminin sınırsızlığına iman edip kendi bilgi ve gücünün son derece eksik olduğunu idrak eden mü'minlerde potansiyel olarak var olan bu durum, bütünüyle yok edilemese de imanın kuvvetine göre oldukça zayıflar. İman zayıfladıkça da bu olumsuz duygular kuvvetlenir.²⁹ Âyetin devamında iman edip sâlih amel işleyen mü'minlerin bu durumdan istisna edilmesi bunu göstermektedir. Çünkü insan, kendi psikolojisini kontrol etmek ve onu Allah'ın rızasına yönlendirme konusunda hem özgür bir iradeye hem de yeterli bir güce sahiptir.

Râzî, insan kalbinin herhangi bir dünyalığı çok arzulaması halinde o şeyin bazen kişinin başına gelen musibetlerin de kaynağı olabileceğini söyler.³⁰ Bunun nedeni ise musibetlerin kalbin maddî âlemden sıyrılarak manevî âlemlere yönelmesine bir vesile olmasına bağlar. Bu konuya şu örnekleri verir: "Hz. Âdem'in kalbi cennete bağlanınca, Allah onu cennetten uzaklaştırarak imtihan etti ve o, Allah'ın zikriyle baş başa kaldı. Hz. Ya'kûb'un, oğlu Yûsuf'a olan sevgisi fazlaşınca, Allah onları birbirlerinden ayırdı ve böylece Hz. Ya'kûb Rabbinin zikriyle baş başa kaldı. Yine Hz. Muhammed, Mekkelilerden maddî ve manevî yardım talep edince onlar herkesten çok kendisine düşman oldular."³¹

İnsanların başlarına gelen musibetler, onlar için birer imtihandır. Çektiği acıların nedenini araştırarak tedbirler almak, sonuçta elinden bir şey gelmiyorsa Allah'ı sorumlu olarak görmeyip sabretmek bu imtihanın başarılması anlamına gelir. Aynı zamanda musibetler insana kendi acizliğini, güçsüzlüğünü fark ettirir. Böylece insan, gerçek güç ve kudret sahibi olan Allah'a yönelir. Şayet musibetler olmasa sağlık ve zenginlik gibi durumlar insanı gaflete sevk edebilir, dünyayı bir amaç haline getirerek gerçek hayat olan ahireti unutturabilir. Aynı zamanda musibetler, insan yaratılışındaki şehvî duyguları baskılar, böylece insan kendi varlığındaki ve dış dünyadaki suni etkenlerden sıyrılır.³² Dolayısıyla musibetler, insanlar için bir nasihatçi konumunda olup onların gerçek kudret sahibi Rablerini hatırlamalarına ve O'na sığınmalarına vesile olmaktadır.

²⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Yanlızkurt Yayınları, 1997), 46-47.

²⁹ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 2/591.

³⁰ Benzer bir görüş için bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Rubun Hastalıkları ve Çareleri*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014), 47.

³¹ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 4/172-173.

³² Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 52.

İnsanların musibetler karşısındaki tutumları, çalışmamızda mü'minlerin ve inkârcıların³³ tutumları şeklinde iki ana başlık halinde ele alınmıştır. Bunların altında yer alan alt başlıklar, Kur'ân'da gerek mü'minlerin gerekse inkârcıların bazı musibetler karşısında sergiledikleri tutumların tespit edilmesi ile oluşmuştur. Dolayısıyla Kur'ân dışındaki kaynaklar incelendiğinde bunlara birçok başlık eklenebilir. Ayrıca bu başlıklar altında tespit edilen gerek mü'minlerin gerekse inkârcıların tutumları onların mutlaka sergilemek zorunda oldukları tutumlar değildir. Bu nedenle musibetler karşısında çeşitli nedenlerle bazı mü'minlerin inkârcılar başlığının altındaki tutumları veya bazı inkârcıların da mü'minler başlığı altındaki tutumları sergilemesi mümkündür.

2. Mü'minlerin Tutumları

“Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik objeye ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir. Bu psikolojik eğilim, objeye karşı olumlu ya da olumsuz yaklaşma şeklinde ortaya çıkar.”³⁴ Tutum sonradan kazanılmış, nispeten yerleşmiş, algılama, hissetme, düşünce ve belli uyaranlara karşı belli bir tarzda tepkide bulunma yatkınlığıdır. Buna göre bir tutumun zihin, duygu ve davranış unsuru şeklinde üç ögeden meydana geldiği görülmektedir. Bir tutumun zihin unsuru, tutuma konu teşkil eden objeye ilgili bilgi ve inançlardır. Duygu unsuru, kişinin o objeyi sevip sevmemesidir. Bu unsur, tutuma devamlılık, iticilik veya yönlendiricilik vasfı kazandırır. Tutumun davranış unsuruna gelince bu unsur tutumla ilişkili olan her türlü davranış eğilimini içine alır.³⁵ Yapılan araştırmalar bir tutum objesi hakkında bilgi sahibi olmanın, o objeye ilgili tutumların güçlenmesine neden olduğunu göstermektedir.³⁶ Fakat Kur'ân, bilgi sahibi olmanın sadece mü'minlerin tutumları üzerinde olumlu etki yaptığına dikkati çekmektedir.³⁷ Başlarına gelecek musibetler hakkında peygamberlerin verdikleri bilgilerin, gösterdikleri mucizelerin ve her türlü ikna çabalarının³⁸ inkârcıların tutumlarını değiştirmede, bilginin onlarda haktan uzaklaşmayı arttırdığı görülmektedir. Bu durum, Kur'ân'ın açıkça ifade ettiği gibi³⁹ ancak ruhen ve zihnen açık olan insanların bilgiye ulaştıktan sonra onu kendi yararına kullanabileceğini göstermektedir.

³³ Münafıklar, her ne kadar iman ettiklerini iddia etseler de kalben inkâr ettikleri için inkârcılar başlığı altında ele alınmıştır.

³⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojeye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014), 129-130.

³⁵ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 29.

³⁶ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *İnsan ve insanlar*, 138.

³⁷ Vehbe Zuhaylı, *et-Tefsîrül-vasût* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 3/2940.

³⁸ Ör. bk. Nûh 71/5-20.

³⁹ el-Bakara 2/88, 101, 230; el-En'âm 6/97, 105; en-Neml 27/52; ez-Zümer 39/9.

Mü'minler bazen bu musibetler ve zorluklarla karşılaştığında duygusal açıdan sarsılabilir; ancak onlardan asıl beklenen iman bakımından kararlı bir duruş sergilemeleridir. Zira mü'min musibetler karşısında sarsıldığında imanını onu ayağa kaldırır. Resûlullah, mü'min ile kâfirin musibetler karşısındaki tavrını şu benzetmeyle anlatır: “Mü'min, rüzgârla eğilen fakat yıkılmayan yeşil ekine benzer. Rüzgâr dinince yine doğrulur. İşte mü'min böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir fakat yıkılmaz. Kâfirse sert ve dimdik selvi ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir.”⁴⁰ Mü'min, Kur'ân sayesinde musibetlerin başına gelmesindeki hikmeti⁴¹ ve bu musibetlere katlanmadan nimetlere erişilemeyeceğini bilir.⁴² Bu nedenle o, musibetler karşısında takınması gereken tutumlara dair Kur'ân'ın sunduğu çözüm yollarını takip eder. Bu yollar; sabır, musibetin sorumluluğunu üstlenme, dua, tevekkül ve ibret alma şeklinde sıralanabilir.

2.1. Sabretme

İsfahânî, sabrın kök anlamının “darda tutmak, hapsetmek” olduğunu belirttikten sonra “nefsi, akıl ve şeriatin gerektirdiği hususlar üzerinde hapsetmek yani dizginlemektir” şeklinde tarif etmiştir.⁴³ Sabır; musibetler karşısında öfke ve isyan duygularına kapılmaksızın, şikâyetle bulunmaksızın içinde bulunduğu durumu sakin ve soğukkanlı bir şekilde karşılamak, güçlü ve dirençli olmak, olayların sonunu bekleyerek acele etmemektir.⁴⁴ Sabır; “nefsi telâştan, dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda sükûnetini muhafaza etme, Allah'tan başkasına şikâyetle bulunmama” şeklinde de tarif edilmiştir.⁴⁵ Kur'ân'da Allah'ın insanları korku, açlık, fakirlik, yakınların ölümü, malî kayıplar gibi çeşitli musi-

---

⁴⁰ Buhârî, “Tevhîd”, 31.

⁴¹ el-Bakara 2/155.

⁴² el-Bakara 2/214.

⁴³ İsfahânî, “sbr”, 273.

⁴⁴ Hayatî Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013), 117.

⁴⁵ Mustafa Çağrıncı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

betlerle imtihan edeceği haber verilmiş, bu musibetler karşısında sabredenlerin Rablerinin rahmetine ve ebedî kurtuluşa nail olacakları müjdelenmiştir.⁴⁶ Sabretmeyi peygamberlerin,⁴⁷ Allah dostlarının⁴⁸ ve alçak gönüllü mü'minlerin⁴⁹ bir özelliği olarak nitelendiren Kur'ân, insanlara gelen musibetlerin birer imtihan olduğunu ve bu imtihanları ancak sabredenlerin kazanacağını,⁵⁰ Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu,⁵¹ onları sevdiğini⁵² ve onların ecirlerini asla zayi etmeyip⁵³ mükâfatlarını kat kat vereceğini⁵⁴ hatırlatmaktadır. Bu sebeple müslüman, Allah'tan her daim musibetlere karşı sabır dilemeli⁵⁵ ve kendisi sabırlı davrandığı gibi diğer mü'minlere de sabrı tavsiye etmelidir.⁵⁶ Hz. Peygamber de; "Mü'minin durumuna şaşılır! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mü'mine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur."⁵⁷ ve "Yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar müslümanın başına gelen her şeyi, Allah, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar."⁵⁸ buyurmuştur.

Muhammed sûresinin 31. âyetinde insanların musibete uğramalarının bir nedeninin de sabredenlerin belirlenmesi olduğu açıklanmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla musibetler, zorluklara sabredenlerin ortaya çıkarılması için birer vesiledir. Bu âyetten insan hayatının başarı-başarısızlık, mutluluk-mutsuzluk, zenginlik-fakirlik, sağlık-hastalık gibi çeşitli imtihanlarla geçen inişli-çıkışlı bir yol olduğu anlaşılabilir. İnsan bu yolda ancak sabırla hedefine ulaşabilir.⁶⁰ Sabrın ne olduğu konusunda asr-ı saadette yaşanan şöyle bir olay rivayet edilir: Hz. Peygamber, çocuğunun kabri başında feryat eden bir kadın görünce ona: "Allah'a isyan etmekten sakın ve sabret!" diyerek nasihatte bulunur. Üzüntüsünden Resûlullah'ı tanıyamayan kadın: "Bana karışma! Benim başıma gelen senin başına gelmedi!" deyiverir. Daha sonra ona nasihat edenin Resûlullah olduğu söylenince hemen gelerek özür diler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurur: "Gerçek sabır, musibetin geldiği ilk anda gösterilen

⁴⁶ el-Bakara 2/155-157; Âl-i İmrân 3/142; Muhammed 47/31.

⁴⁷ el-Ahkâf 46/35.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/146.

⁴⁹ el-Hac 22/35.

⁵⁰ el-Furkân 25/20.

⁵¹ el-Bakara 2/153, 249; el-Enfâl 8/46, 66.

⁵² Âl-i İmrân 3/146.

⁵³ Hûd 11/115; Yûsuf 12/90.

⁵⁴ en-Nisâ 4/25; en-Nahl 16/96.

⁵⁵ el-Bakara 2/250; el-A'râf 7/126.

⁵⁶ el-Beled 90/17; el-Asr 103/3.

⁵⁷ Müslim, "Zühd", 64.

⁵⁸ Buhârî, "Merdâ", 3; Müslim, "Birr" 49.

⁵⁹ Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/186.

⁶⁰ Müftüoğlu, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Bela ve Musibetler", 23.

sabırdır.”⁶¹ Hz. Peygamber’in bu tavsiyesi, kişinin sakinleşerek doğru düşünebilmesi ve doğru kararlar alabilmesi için gerekli bir durumdur. Çünkü musibet anındaki heyecan, fevriyet ve korku, akli melekeleri zaafa uğratar ve insan, bu durumda iken alacağı hatalı kararlarla hem kendine hem de çevresine zarar verebilir.

Musibet karşısında takınılması gereken tutuma en güzel örneklerden biri Hz. Ya’kûb’un, oğlu Yûsuf’un kaybolması üzerine: “*Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah’tır.*”⁶² diyerek sabredip Rabbine sığınmasıdır.⁶³ Hz. Peygamber’e güzel sabrın ne olduğu sorulunca “O, beraberinde hiçbir şikâyetin bulunmadığı bir sabırdır.” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁴ Dolayısıyla müslümanın musibetler karşısındaki tutumu, musibetle ilk karşılaştığı andan itibaren şikâyet etmeksizin güzel bir şekilde sabretmek olmalıdır.

2.2. Kendinden Kaynaklanan Musibetlerin Sorumluluğunu Üzerine Alma

Kur’an, insanların başlarına gelen bir takım musibetlerin sorumlularının yine bizzat insanlar olduğunu haber vermektedir.⁶⁵ Dolayısıyla mü’minler gerek ferdî gerekse toplum olarak musibetlerden hem dünyevî, hem de uhrevî hayata dönük dersler çıkarmak zorundadır. Şayet trafik kazaları, deprem, sel gibi alınacak yeterli tedbirlerle zararı önlenemeyen musibetlerde insanların ihmalleri veya dikkatsizlikleri varsa benzer musibetlere tekrar maruz kalmamak için ileriye dönük tedbirler almalıdırlar.⁶⁶ Çünkü âyette insanlara yapıp ettiklerinin bir kısmını tattırmanın gerekçesi olarak “*dönmeleri için*”⁶⁷ şeklinde yapılan açıklama, bu musibetlere eğriyi doğrudan ayırt etmeleri için insanlara tanınmış bir fırsat ve insanlığın ortak serüveninden çıkarılması gereken dersler olarak bakılması gerektiğine bir işarettir.⁶⁸

İslâm’a göre insanın musibetler karşısındaki bu psikolojik duruşu, daha ilk insan Hz. Âdem ile başlar. O ve eşi, cennetteki yasak ağaca el uzatmalarından dolayı uğradıkları musibetten kendilerini sorumlu tutarak hemen tövbe etmişler ve Rablerine münacatta bulunmuşlardır.⁶⁹ Kur’an’da, mü’minin bu psikolojik durumunu içselleştiremeyenlerin musibetlerin kaynağı hakkında düştükleri tereddütler haber verilmektedir. Örneğin Uhud savaşında yaşanan musibetler karşısında şaşkınlıklarını

⁶¹ Buhârî, “Cenâiz”, 31.

⁶² Yûsuf 12/18. Ayrıca bk. Yûsuf 12/83.

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*, 290.

⁶⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 13/41.

⁶⁵ er-Rûm 30/41.

⁶⁶ Heyet, *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 5/20.

⁶⁷ er-Rûm 30/41.

⁶⁸ Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 4/325.

⁶⁹ el-A’râf 7/23.

gizleyemeyen bazı münafıkların; “*Bu, nereden başımıza geldi?*” sorusuna Kur’ân, “*O (musibet), kendinizdendir.*” şeklinde cevap vermiş ve başlarına gelen musibetin nedenlerini kendi yapıp ettiklerinde ara-malarını işaret etmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla mü’min, kendisine isabet eden bazı musibetlerin yapıp ettiklerinin bir karşılığı olduğunu bilir.⁷¹ Bu durumda musibetlerden ders çıkarır, sorumluluğu üzerine alarak kendine çekidüzen verir ve bu musibetleri kendi lehine çevirecek güzel ameller yapmaya çalışır.

2.3. Dua Etme

Dua, kulun güçsüzlüğünü idrak ederek isteklerini ve sıkıntılarını her şeye kâdir⁷² ve kendine şah damarından daha yakın olan⁷³ Rabbine bildirmesidir. Kul ile Allah arasında bir bağ kuran ve insana Allah tarafından korunduğu duygusunu yaşatan dua, insana sarsılmaz bir güven duygusu verir. Duanın en önemli yararı, kişiye yalnız olmadığını hissettirmek suretiyle musibet anında ve sonrasında ümit duygusunun ayakta tutulmasına yardımcı olmaktır.⁷⁴ Kur’ân, gerek musibet anında gerekse musibet gelmeden önce mü’minlerin Allah’a duayla sığınmaları gerektiğini hatırlatmış hatta onlara nasıl dua edeceklerini öğretmiştir.⁷⁵ Ayrıca duayı “mü’minin silahı”⁷⁶ olarak nitelendiren Hz. Peygamber, “Dua, başa gelen ve henüz gelmeyen belaya karşı fayda sağlar. Öyleyse ey Allah’ın kulları, duaya sarılın.”⁷⁷ buyurarak musibetler karşısında duanın önemine işaret etmiştir. “*İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de yalvarmaya koyulur.*”⁷⁸ âyetiyle uyarılan insanoglu, sadece musibetler anında değil, varlıkta ve yoklukta, bollukta ve darlıkta yani hayatın her anında dua etmelidir. Hz. Peygamber, “Sıkıntılı ve ıstıraplı anlarda Allah’ın duasını kabul etmesi kimi sevindirirse, o kişi bolluk ve ferahlık anlarında duasını çoğaltsın.”⁷⁹ buyurarak duanın sadece darlık zamanında değil, bolluk zamanında da yapılması gerektiğini öğretmiş ve bunun eğitimini musibet gelmeden önce vermiştir.⁸⁰ Ayrıca Ümmü Seleme’den rivayet edilen şu hadiste Hz. Peygamber’in bu tavsiyelerine uyan mü’minleri daha hayırlı akıbetlerin beklediği müjdesi verilmiştir: “Ben, Resûlullah’ı şöyle derken işittim: ‘Başına musibet gelen hiç bir müslüman yoktur ki, Allah’ın emret-

⁷⁰ Bk. Âl-i İmrân 3/165.

⁷¹ Bk. er-Rûm 30/41.

⁷² Ör. bk. el-Bakara 2/20, 106, 109, 148, 259, 284.

⁷³ el-Bakara, 2/186.

⁷⁴ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 101-102.

⁷⁵ el-Bakara 2/286; el-Felak 113/1-5.

⁷⁶ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn* (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1997), 1/669 (No:1812).

⁷⁷ Tirmizî, “Deavât”, 101.

⁷⁸ Fussilet, 41/51; Ayrıca bk. el-İsrâ 17/83; Fussilet, 41/49; el-Meâric 70/20.

⁷⁹ Tirmizî, “Deavât”, 9.

⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 17/53. Ayrıca bk. Özdemir, *İlahi Adalet ve Rahmet*, 99-103; Müftüoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Bela ve Musibetler”, 20-21.

tiği şekilde: 'Biz Allah'ınız ve ancak O'na dönücüleriz. Allah'ım başıma gelen bu musibetim hususunda bana ecir ver ve bana bunun arkasından daha hayırlısını ihsan eyle' desin de Allah ona mutlaka daha hayırlısını ihsan buyurmasın.'⁸¹

Mü'min "Bana dua edin, duanızı cevap vereyim."⁸² âyeti mucibince, her ne durumda olursa olsun Rabbine dua eder ve O'ndan bir çıkış yolu nasip etmesini ister. Kur'ân, musibet anında kulun her an Rabbine dua ettiğini fakat bu dua ve niyaz hâlinin insanda süreklilik arz etmediğini, musibetin kaldırılması sonrasında bazı insanların hiç dua etmemiş gibi önceki hayatlarına devam ettiklerini haber vermektedir.⁸³ Dolayısıyla mü'min, Kur'ân'ın yaptığı bu uyarıyı dikkate alıp böyle bir tavır içine girmemeli ve duaya hayatının her anında yer vermelidir.

Musibetler karşısında normal bir insan psikolojisi çeşitli tepkiler verir. Bu tepkiler, hem kişilik tiplerine hem de kişinin inancına ve yetiştiği kültürel çevreye göre değişiklikler arz edebilir. Fakat Kur'ân, bizlere bir mü'minin musibet karşısında vermesi gereken ilk tepkinin Rabbini hatırlamak ve dua etmek suretiyle O'na sığınmak olduğunu öğretir. Örneğin, Firavun, Hz. Mûsâ'nın mucizesini görür görmez imana gelen sihirbazları ellerini ve ayaklarını kestikten sonra asarak öldürmekle tehdit edince⁸⁴ sihirbazlar şöyle dua ettiler: "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al."⁸⁵ Musibetler karşısında böyle dua edebilmek için öncelikle insanın sağlam bir imanla Rabbine yönelmesi gerekir. Katıksız bir imanın verdiği güven duygusuna sahip olan mü'min, en korkunç işkenceler karşısında bile inancından vazgeçmez. Çünkü böyle bir iman, onu ölüm korkusu başta olmak üzere her türlü korkudan emin kılar.⁸⁶

Hz. Peygamber'in haber verdiğine göre kullar arasında en büyük musibetlere önce peygamberler, sonra da fazilette onları takip edenler uğramıştır: "İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler peygamberlerdir. Sonra sırasıyla onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir."⁸⁷ Peygamberler, musibete uğradıklarında yaptıklarıyla hem kendi ümmetlerine hem de diğer ümmetlere örnek olmuşlardır. Kur'ân'da musibete uğrayan peygamberlerin bu musibetler karşısında hemen Allah'a sığındıkları ve O'na dua ettikleri görülmektedir. Örneğin Hz. Âdem ve eşi, konusu yasak ağaç olan

⁸¹ Müslim, "Cenâiz", 3, 4; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. thk. Nâsirüddin el-Elbânî, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.), "Cenâiz", 55; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Nâsirüddin el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-meârif, ts.) "Cenâiz", 17-18.

⁸² el-Mü'min 40/60.

⁸³ Yûnus 10/12.

⁸⁴ el-A'râf 7/124.

⁸⁵ el-A'râf 7/126.

⁸⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 81.

⁸⁷ Buhârî, "Merdâ", 3.

imtihanı kaybedip cennetten çıkarılma musibetine uğradıklarında;⁸⁸ Hz. Yûsuf, iftiraya uğrayıp suçu üzerine almakla zindana düşmek arasında kalınca;⁸⁹ Hz. Eyyûb, bedenî bir hastalığa yakalanınca⁹⁰ sadece Rablerine sığınarak O'na dua etmişlerdir.

2.4. Tevekkül Etme

Tevekkül, insanın üzerine düşeni yaptıktan sonra sonucu Allah'a havale etmesi ve olanı içselleştirerek kabullenmesi demektir.⁹¹ İnsanın Allah'a güvenip işlerini O'na teslim etmesi⁹² psikolojik olarak Allah'a karşı tam bir güven duygusunun hâkim olmasına bağlıdır. Mü'min, musibetler karşısında önce sabreder, sonra dua ederek Rabbine sığınır ve her türlü tedbirini aldıktan sonra tam bir güven duygusu içinde O'na tevekkül eder.⁹³ Musibetler karşısında Allah'a güvenmek, O'nun takdirine razı olmak, kurtuluşu, dertlerine dermanı ve hastalığında şifayı O'ndan beklemek ve özellikle "*Allah bize yeter, o ne güzel vekildir*"⁹⁴ zikrini dilinden düşürmemek, mü'minin en belirgin vasıflarındandır.

Râzî, musibetin kapsamına Allah veya kul tarafından gelen her türlü zararın girdiğine işaret ettikten sonra her iki durumda da, kula bir mükellefiyet yüklenildiğini hatırlatır. Kulun başına gelen her musibette bir hikmetin, sevabın, hayrın ve maslahatın bulunduğunu, kula düşenin buna rıza göstermek olduğunu söyler. Çünkü musibet anında söylenmesi istenen "*Biz şüphesiz Allah'a aidiç*"⁹⁵ sözü, insanın Allah karşısında kul olduğunu kabul edip ikrar etmesidir ki bu, O'dan gelen her şeye rıza göstermek demektir.⁹⁶ Hz. Peygamber de bu rızanın karşılığının daha hayırlı bir durumla mükâfatlandırılmak olduğu müjdesini vermiştir.⁹⁷

Zamana, olaylara ve eşyaya hükmetmek isteyen insan, bazen acizlik yaşayabilir, bu nedenle korku ve ümit dengesini yitirebilir. Bu noktada İslâm, insanın kendini güvende hissetme konusunda önemli bir manevi destek olarak tevekkülü öne çıkarır. Tevekkül, kaygı ve endişe düzeyini azaltıp insanın acizliğini sonsuz bir kuvvete, fakirliğini nihayetsiz bir zenginliğe, gelecek belirsizliğini netliğe ve teslimiyete dönüştüren, en genel anlamda insana sükûnet veren psikolojik bir yapıdır.⁹⁸ Çünkü "Psikolojik bütünlüğünün bozulduğunu hisseden ve kontrol duygusunu kaybetme hissiyle şiddetli

---

⁸⁸ el-A'râf 7/23.

⁸⁹ Yûsuf 12/33.

⁹⁰ el-Enbiyâ 21/83.

⁹¹ Karataş - Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", 111.

⁹² İsfahânî, "vk", 531.

⁹³ et-Talâk 65/3.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/173.

⁹⁵ el-Bakara 2/156.

⁹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/170.

⁹⁷ İbn Mâce, "Cenâiz", 55.

⁹⁸ Karataş - Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", 112.

sarsıntı yaşayan insan, kendine zihinsel bir sığınak oluşturabildiğinde kaygısını azaltabilmektedir.”⁹⁹ İnsana zihinsel bir sığınak olarak sonsuz kudret sahibi Allah'ı sunan tevekkül, musibetleri kabullenmeyi kolaylaştırır, insanın öfkesini kontrol etmesine yardımcı olarak kendisine ve çevresine zarar vermesine engel olur. Çünkü Kur'an, mü'minlere başlarına gelen her türlü musibetin Allah'ın kontrolü ve izniyle meydana geldiğini, O'nun katındaki bir kitapta yazılı olduğunu, bunun sebebininse başına gelecek musibetler sebebiyle kaybettiklerine üzülmemesi, elde ettiği nimetler karşısında da şımarmaması gerektiğini önceden haber vermiştir.¹⁰⁰

Ebü'l-Berekât en-Neseî (öl. 710/1310), Allah'ın henüz belâ ve musibet gelmeden önce kullarına bunların başlarına gelebileceğini haber vermesinin onların kendilerini bu gibi imtihanlara hazırlamaları açısından büyük bir lütuf olduğunu belirtir.¹⁰¹ Ayrıca mü'min, insanların hatasız olamayacağını bilir, hatalarının sebeplerini başka yerlerde aramak, unutmak veya meşrulaştırmak yerine, onları kabul ederek çözüm yolları üretmeye çalışır.¹⁰² Böylece gerekli tedbirleri aldıktan sonra Allah'a tevekkül eder ve bu tutumu sayesinde musibetlerin yıkıcı etkisinden ve derin bir üzüntüye düşmekten kendini korur.¹⁰³ Dolayısıyla tüm bunlar, insanın musibetler karşısında sabretmesini ve sakinleşmesini sağlayarak sağlıklı düşünmesine yardımcı olur ve onun olaylara karşı bakış açısını genişletir. Böylece insan, psikolojik açıdan rahatlar, moral bozukluklarından kurtulur ve hayatın zorluklarına karşı metanetli olur.

2.5. İbret Alma

İnsan, geçmişin tecrübelerinden faydalanmak suretiyle hayatına yön verir. Asırlar boyu insanlık, bu tecrübelerin üst üste katlanmasıyla hem fen hem de sosyal bilimlerde gelişimini sürdürmüştür. Tecrübe aktarımı kuşaklar arasında yaşandığı gibi milletler arasında da yaşanmaktadır. Kur'an, bu yönde mü'minlere şu tavsiyede bulunmaktadır: “(Ey Muhammed!) Andolsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıp mahvetmişti. De ki: “Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.”¹⁰⁴ Geçmiş ümmetlerden yaptıkları kötü amelleri nedeniyle helak edilenlerin yaşadıkları acı tecrübeler, kendilerinden sonra

⁹⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 102.

¹⁰⁰ el-Hadîd 57/22-23.

¹⁰¹ Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/88.

¹⁰² Cüneyd Aydın, “Kader İnancının Savunma Mekanizması ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (2019), 115.

¹⁰³ Muammer Cengil, “Depresyonu Önlemede Dini İnançın Koruyucu Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 141.

¹⁰⁴ el-En'âm 6/10.

gelen insanlara yol gösterici mahiyettedir. Kur'ân'da peygamber gönderilen ümmetlerin Allah'a yalvarıp doğru yola tabi olsunlar diye yoksulluk ve sıkıntıya uğrattığı, daha sonra bu musibetlerin yerine bolluk ve genişlik bahşedildiği haber verilmektedir. Fakat atalarının yaşadıkları bu tecrübeyi doğru okuyamayan inkârcılar, kendi başlarına gelen musibetleri de doğal hayatın bir parçası olarak yorumlamışlar ve: *"Atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuşlardı"*¹⁰⁵ diyerek bu yaşanmışlıklardan ibret alma yoluna gitmemişlerdir. Kur'ân ise muhataplarına kendilerinden önceki ümmetlerin yaşadıklarından ibret almaları için onların yıkılmış memleketlerine seyahat etmeyi ve oraları ibret nazarıyla gezmelerini tavsiye etmiştir.

Geçmişten ibretler alınabileceği gibi musibet anında yaşanan sıkıntılardan da ibret alınabilir. Böylece musibetler, kişinin hatalarından dönmesine, tövbe etmesine ve yapması gereken amellere yönelmesine birer vesile olur. Uhud Savaşı'nı anlatan şu âyette musibetlerin bu yönü gösterilmektedir: *"Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyorsunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmesiniz. Allah, yaptıklarınızdan haberkardır."*¹⁰⁶ Âyet, başına bir musibet gelen insanın en çaresiz halini tasvir etmektedir. Korku ve endişe içine düşen insan, bazen ne yapacağını bilemeyebilir. Çünkü korku, insanın bütün bünyesini tesiri altına alan, düşünme yetisini zaafa uğratan, insanın bütün dikkatini başka şeylerden uzaklaştırarak kendini saran tehlikeden kurtulmaya sevk eden bir reaksiyondur.¹⁰⁷ Hal böyle iken peygamberi çağırdığında bile içinde bulunduğu bu psikolojik çaresizlik hissi onu kaplayabilir. Bu gibi durumlarda insanın başına gelen çeşitli musibetler, bu âyete göre onu kendine getirmeye, etrafında olup bitenlere daha dikkatli bakmaya ve doğru kararlar almaya sevk etmek içindir. Uhud Gazvesi'nde başlangıçta zafere ulaşılacağına dair kesin bir inanış hâkimken birden durum tam tersine dönmüş, beklenen zafer ve ganimete ulaşamadığı gibi yetmiş kadar şehit verilmişti. Ayrıca Hz. Peygamber'in şehit olduğu söylentisi, Medine'nin ve dolayısıyla evlerinin yağmalanıp ailelerinin kılıçtan geçirilme korkusu gibi daha birçok sıkıntılar müslümanların üzüntülerini daha da arttırmıştı. Sonuçta Allah, onlara ganimeti elde edememek endişesinden sonra kendilerinin ve ailelerinin öldürülmesi endişesini yaşatmıştı. Sonra da arkalarında direnmeye devam eden ve *"Ey Allah'ın kulları bana gelin!"*¹⁰⁸ diyerek kendilerini çağıran Hz. Peygamber'i ve yanında kalan bir avuç mü'mini yalnız bıraktıklarından, onların yaralanmalarına

¹⁰⁵ el-A'râf 7/94-95.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/153.

¹⁰⁷ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın (Ankara: Fecr Yayınevi, 2011), 58-59; Hayati Aydın, *Kur'an'da Psikolojik İkenâ* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2016), 136.

¹⁰⁸ Buhârî, "Megâzi", 20; "Tefsîr", 3/10.

ve üzülmelerine neden olduklarından dolayı yaşadıkları derin pişmanlıkla onları cezalandırmıştı.¹⁰⁹ Fakat âyetin ifadesiyle üst üste gelen bu sıkıntılar, aslında müslümanları psikolojik olarak eğitmek, onları yaşadıkları musibetlerden ibret alarak yarınlarına daha güçlü hazırlanmalarını temin etmektedir. Dolayısıyla bu musibetler, bundan sonra elde edemedikleri menfaatlerden dolayı üzülmeler ve gelecekte başlarına gelebilecek bu tür sıkıntılara katlanmaya ve daha büyük musibetler karşısında sabırla direnmeye alışınlar diye verilmiştir.¹¹⁰

3. İnkârcıların Tutumları

Kur'ân'a göre inkârcılara mü'minlerin başına gelen musibetlere ilaveten peygamberlerini inkâr etmeleri nedeniyle uyarı niteliğinde musibetler verilmektedir. Bu musibetleri de genel olarak ikiye ayırabiliriz. Bunların ilki inkârcıların, peygamberlerinin getirdiği hakikatleri inkâr etmeleri nedeniyle onları ikna etmeye yönelik mucize türünden musibetlerdir. Örneğin Hz. Mûsâ, Firavun ve Mısır'ın ileri gelenlerine birçok mucize göstermiştir. Bu mucizeler karşısında iman etmeyen Firavun, halkından iman edenleri de cezalandırmıştır.¹¹¹ Ayrıca İsrâiloğulları'na yaptığı baskı ve zulmü daha da arttırmıştır.¹¹² Bunun üzerine Allah, Hz. Mûsâ'ya Firavun ve ahalisini uyarması için tufan, çekirge, haşere, kurbağa ve kan gibi musibet cinsinden birçok mucize daha vermiştir.¹¹³

Kâfirlere gelen ikinci tür musibetlerse peygamberlerinin her türlü tebliğ çabalarına ve gösterdikleri mucizelere rağmen onu inkâr eden, haddi aşan kavimlere dünyada verilen en büyük musibet olan helaktır.¹¹⁴ Bu, o kavmin başına gelen son musibet olup haddi aşmaları sebebiyle Allah tarafından bir ceza olarak verilen ve içlerinden sadece iman edenlerin o beldeden çıkarılmak suretiyle kurtuldukları bir musibettir.¹¹⁵ Kur'ân; taş yağmuru, korkunç bir ses, suda boğulma ve yerin dibine geçirilme şeklinde gerçekleşen bu musibetlere insanların kendi günahları yüzünden duçar olduklarını, Allah'ın onlara asla zulmetmediğini hatırlatır.¹¹⁶

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2003), 1/495.

¹¹⁰ Neseî, *Medârik*, 1/302.

¹¹¹ el-A'râf 7/104-126; Yûnus 10/83; Tâhâ 20/47-76; eş-Şuarâ 26/16-51; el-Kasas 28/36-37; ed-Duhân 44/17-21.

¹¹² el-Bakara 2/49; İbrâhîm 14/6; el-A'râf 7/127; el-Mü'min 40/23-25; ez-Zuhruf 43/51-54.

¹¹³ el-A'râf 7/133.

¹¹⁴ el-En'âm 6/6, 44; el-A'râf 7/96; Yûnus 10/13; Hûd, 11/82-83; el-Hicr 15/4-5; el-İsrâ 17/58; el-Enbiyâ 21/11; el-Ankebût 29/14, 37-38; Lokmân 24/14; Fussilet 41/16; el-Hâkka 69/6-8; Nûh 71/25.

¹¹⁵ Bk. el-Bakara 2/49-50; el-A'râf 7/64, 72, 83; Yûnus 10/73; Hûd 11/58, 66, 94.

¹¹⁶ en-Nisâ 4/40; Yûnus 10/44; el-Ankebût, 29/40.

3.1. Musibetten Önce

3.1.1. Musibeti Hafife Alma

Tevbe sûresinde münafıklar özelinde inkârcıların musibetler karşısında sergiledikleri tutum şöyle anlatılmaktadır: “Görmüyorlar mı, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra ne tövbe ederler, ne de ibret alırlar.”¹¹⁷ Taberî (öl. 310/923), Mücâhid’in (öl. 103/721) âyetteki fitneyi “kuraklık, kıtlık ve açlık”; Katâde’nin (öl. 117/735) “savaş” olarak tefsir ettiklerini haber vermektedir.¹¹⁸ Dolayısıyla inkârcılar, her yıl bir veya iki kez bu tür musibetlerle imtihandan geçirildikleri halde başlarına gelenler hakkında tefekkür edip, ibret alıp tövbe edecekleri yerde onları hafife almışlardır. Kur’ân, onların bu durumunu şöyle haber vermektedir: “Bir sûre indirildi mi, ‘Sizi bir kimse görüyor mu?’ diye birbirlerine göz ederler, sonra da sıvışıp giderler...”¹¹⁹ Onlar ise yaptıklarını yüzlerine vuran bir âyetin indirilmesi üzerine dahi kendilerine çekidüzen vermemişler, başlarına gelecek olan musibetleri hafife alarak birbirlerine kaş göz işareti yapmışlar ve hiçbir şey olmamış gibi orada ayrılmışlardır. Bunlar, olacıklara gerçekten hiç ihtimal vermeyen kişilerin tutumlarıdır. Ne başlarına daha önce gelen musibetler ne de iç hallerini haber veren âyetler, onların bakış açılarını değiştirememiş ve düşüncesizce eski fikir ve fiillerine devam etmişlerdir.

Her yıl bir veya iki defa musibetlerle uyarıldıkları halde bu uyarılardan ibret almayan, bu musibetleri normal bir hayatın değişmez parçası olarak telakki eden bu psikolojinin asıl kaynağı, atalarının da benzer sıkıntılar yaşamaları ve devamında bolluğa ermeleridir.¹²⁰ Allah, insanlar yaptıkları hataları fark etsinler, ellerini başlarının arasına alıp düşünsünler diye onlara yoksulluk ve sıkıntı gibi çeşitli musibetler vermiştir. Devamında gelen bolluk ve rahatlık ise inkârcıları aldatmış ve başlarına gelen musibetleri gündelik hayatın bir gereği zannetmişlerdir. Atalarının da sıkıntılı günler geçirmelerini delil göstererek bu günlerin mutlaka bir gün sona ereceğini zannetmişler ve bu nedenle musibetleri hafife almışlardır.

Kur’ân, Resûlullah’a önceki peygamberlerin de kavimleri tarafından alayla karşılandıklarını hatırlatarak inkârcıların alaya aldıkları haberlerin doğruluğunu başlarına gelen musibetler sonucu acı bir şekilde öğrendiklerini haber vermiştir.¹²¹ Dolayısıyla Kur’ân, peygamberliği ve vahiy gerçeğini inkâr edip alaya alanlara dünyayı gezip dolaşmaları, kendilerinden önce yaşayanların kalıntılarını inceleyerek ilâhî hakikatleri alaya alanların sonlarının ne olduğunu görmelerini tavsiye etmiştir. En’âm sûresinin

¹¹⁷ et-Tevbe 9/126.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/91-92; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 4/240.

¹¹⁹ et-Tevbe 9/127.

¹²⁰ el-A’râf 7/94-95.

¹²¹ el-En’âm 6/10; en-Nahl 16/34; el-Enbiyâ 21/41.

10. âyetinde geçen “*Alay ettikleri şey, onları kuşatıp mahvetmişti?*” cümlesinden inkârcıların alay ettikleri şeyin peygamberlerin onların başlarına geleceğini haber verdiği musibetler olduğu anlaşılmaktadır.¹²²

Sâffât sûresindeki şu âyet, inkârcıların alay etme konusunda ne kadar aşırıya gittiklerini göstermektedir: “*Hayır, sen (onların hâline) şaştın, onlarsa alay ediyorlar. Kendilerine öğüt verildiği zaman öğüt almıyorlar. Bir mucize gördükleri zaman onu alaya alıyorlar.*”¹²³ Âyette işaret edilen öğütler içerisinde inkâr etmeleri durumunda dünyada ve âhirette başlarına gelecek musibetlere dair uyarılar, geçmişteki inkârcıların uğradıkları felâketler hakkındaki ibret verici bilgiler de vardır.¹²⁴ Hz. Peygamber, müşrikleri büyük bir azapla korkuttuğu halde onların bunu önemsememelerine veya kurtuluşa çağırdığı halde onların kendisiyle alay etmelerine hayret etmiştir.¹²⁵ İnsan yaşamındaki en önemli reaksiyonlardan olan korku, yaşamı tehdit eden tehlikelerden sakındırarak insanın hayatta kalmasına yardımcı olmaktadır.¹²⁶ Fakat Kur'an'a göre korku, insanın sadece dünya hayatını tehdit eden tehlikelerden koruyan değil aynı zamanda onu ahirette karşılaşacağı tehlikelerden de koruyan bir reaksiyondur.¹²⁷ Hz. Peygamber'in bu hayretinden ve müşriklerin azap tehdidi karşısında korkarak kendilerine çekidüzen vermek yerine alay etmelerinden onların bu tavırlarının ne kadar delilden yoksun olduğu çok net anlaşılmaktadır.

Hz. Nûh, 950 yıl kavminin arasında kalmasına ve ısrarla tebliğ faaliyetlerini sürdürmesine rağmen kavminin büyük bir kısmı ona iman etmemiştir.¹²⁸ Hz. Nûh, onları putlara ibadetten vazgeçip Allah'a ibadet etmeleri hususunda uyarmış, aksi halde büyük bir musibetin başlarına geleceğini haber vermiştir.¹²⁹ Bunun üzerine kavmi, azgınlık ve inatçılıkta ısrar edip onu taşlamakla tehdit etmişler ve hafife aldıkları musibetin bir an önce gelmesini istemişlerdir.¹³⁰ Bu kadar uzun ve ısrarlı mücadelesine¹³¹ rağmen kavminin putperestlikten vazgeçmediğini gören Hz. Nûh, onların cezalandırması için Allah'a dua etmiştir.¹³² Allah, Hz. Nûh'un duasını kabul ederek inkârcıları tufanla helâk edeceğini, bu nedenle kendisi ve inananlar için bir gemi yapmasını istemiştir.¹³³ Kavmi, korkutuldukları büyük musibet karşısında irkilmek, tedbir almak şöyle dursun Hz. Nûh ve yaptığı gemiyle alay etmişlerdir.¹³⁴

¹²² Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr'ul-kebir*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (b.y.: Merkezi Tahkiki't-Türâs, 1979), 1/551; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/172.

¹²³ es-Sâffât 37/12-14.

¹²⁴ Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu*, 4/525.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/551.

¹²⁶ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, 58; Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2004), 23.

¹²⁷ el-Enfâl 8/2; es-Secde 32/16; el-Hac 22/1-2.

¹²⁸ Yûnus 10/71; Hûd 11/25-231; el-Ankebût 29/14; eş-Şuarâ 26/106-115.

¹²⁹ Nûh 71/1-4.

¹³⁰ Hûd 11/32; eş-Şuarâ 26/116; ez-Zâriyât 51/46; en-Necm 53/52.

¹³¹ Nûh 71/5-9.

¹³² eş-Şuarâ 26/117-118; Nûh 71/26-27.

¹³³ Hûd 11/36-39.

¹³⁴ Hûd 11/38.

Özetle inkârcıların tehdit edildikleri musibetler karşısındaki ilk tavırlarının hafife almak ve alay etmek suretiyle onun gerçekliğine gölge düşürmek istedikleri anlaşılmaktadır. Böylece hem kendileri hem de peşlerinden sürükledikleri kitleleri psikolojik olarak rahatlatmayı amaçlamışlardır.

3.1.2. Musibetlerin Hemen Gelmesini İsteme

Hz. Peygamber, “Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.”¹³⁵ diyerek müşrikleri musibetlere karşı uyarmış fakat onlar, hem peygamberle hem de onun uyarı ve tehditleriyle alay etmişler, haber verdiği hakikatleri inkâr edip hafife almışlar hatta tehdit edildikleri musibetlerin bir an önce gelmesini istemişlerdir. Hz. Peygamber’in: “Çabucak gelmesini istediğiniz, benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah’ındır.”¹³⁶ dediği azap, “Her şeyin vadesi yazılıdır.”¹³⁷ âyetinde belirtilen ilâhî kanuna ve hikmete uygun olarak bir müddet gecikince onlar, azabın hemen gelmesini ister gibi yaparak yalanlama ve alay kastıyla “Buna (azabın gelmesine) engel olan nedir?” şeklinde sormuşlardır.¹³⁸ Aslında onlar, bu soruları azabın neden gelmediğini, onu neyin engellediğini öğrenmek için sormamışlar, bilakis azabın geleceğini inkâr etmişlerdir.¹³⁹ Fakat Hz. Peygamber, onlara hakikati şöyle haber vermiştir: “Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir. O’na engel olacak bir şey yoktur.”¹⁴⁰ Hemen gelsin diyerek alay ettikleri azap, günün birinde gelip onları kuşatacaktır.¹⁴¹

İnkârcılar, peygamberlerinin haber verdiği Allah’ın azabının veya herhangi bir musibetin kendilerine gelmeyeceğinden o derece emindirler ki bu tehdit karşısında alay edebilmişler ve o azabın hemen gelmesini isteyebilmişlerdir. Kur’ân’a göre bu tavır, her dönemdeki inkârcıların ortak tavrıdır.¹⁴² Kâfirler, öldükten sonra dirilişe ve âhirette hesap vereceklerine inanmamaları nedeniyle tehdidin doğruluğuna delil olarak azabın hemen gelmesini istemişlerdir. Fakat istedikleri azap gelmeye başlayınca da onu hayra yorarak hâlâ inkârlarında ısrar etmeleri çok dikkat çekicidir: “Nihayet onu, vadilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce: ‘Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir buluttur’, dediler. Hayır! O, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azap bulunan bir rüzgârdır.”¹⁴³

¹³⁵ Hûd 11/3.

¹³⁶ el-En’âm 6/57.

¹³⁷ er-Ra’d 13/38.

¹³⁸ Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, 17/196; Vehbe ez-Zuhaylî, *Tefsîrül-münîr fi’l-akide ve’s-şer’iâ’ ve’l-menbec* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 2009), 6/334.

¹³⁹ Muhammed Mahmud Hicâzî, *Furkan Tefsîri*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: İlim Yayınları, 1996), 3/97-98.

¹⁴⁰ et-Tûr 52/7-8.

¹⁴¹ Hûd 11/8.

¹⁴² Ör. bk. el-Enfâl 8/32; Yûnus 10/50; en-Neml 27/71-72; el-Ankebût 29/53-54.

¹⁴³ el-Ahkâf 46/24.

3.1.3. Kuldan Gelecek Olan Musibetten Korkma

İlâhî imtihanın bir gereği olarak insanların birbirleriyle imtihan edildiğini, “*Bazımızı bazımızla imtihan edeceğiz*”¹⁴⁴ âyeti haber vermektedir. Bu imtihan, bazen insanların diğerlerine musibet denebilecek şiddette kötülükler yapması şeklinde bazen de iyi insanların kötü insanları bu kötülüklerinden engellemeleri şeklinde olabilir. Kur'an, insanların birbirlerinin kötülüklerini engellememeleri durumunda yeryüzünün bozulacağını, içlerinde Allah'ın adının anıldığı ibadethanelerin yıkılacağını haber vermektedir.¹⁴⁵ Fakat Kur'an, aynı zamanda insanlardan gelecek musibetleri Allah'ın azabıyla bir tutan ve bu musibetler nedeniyle Allah'a karşı vazifelerini yapmayan kişilerden bahsetmektedir.¹⁴⁶ Bunlar aslında “*Allah'a inandık*”¹⁴⁷ diyen fakat gerçekte iman etmeyen münafıklardır. İnanıklarını iddia ettikleri dinleri uğrunda inkârcılardan görecekları en basit bir eziyette dahi dinlerini terk eden ve o eziyetleri ahiretteki elîm azaba denk tutan münafıklar, daha musibet başlarına gelmeden veya az bir kısmıyla yüz yüze geldiklerinde müslümanları terk etmişlerdir. Fakat musibet yerine Allah katından bir yardım geldiğinde ise hemen onlara yanaşmaktadırlar.¹⁴⁸ Bu durum, musibetlerin gerçekte insanların iç dünyalarının açığa çıkmasındaki etkisinin görülmesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

3.2. Musibetten Sonra

3.2.1. İnanmış Gibi Davranma

Peygamberlerin Allah'a iman etmeleri hususundaki tebliğlerine kulak tıkayan kavimlere uyarı mahiyetinde musibetler gönderilmiştir. Bu musibetler, bazı inkârcılarda yaptıklarına pişman olma duygusu geliştirmiştir. Örneğin, Hz. Mûsâ'ya inanmayan Mısırlılara sel baskını, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gibi çeşitli musibetler gönderilmiştir.¹⁴⁹ Bu musibetlerin başlarına neden geldiğini çok iyi bilen Mısırlılar, başlangıçta yaptıklarına pişman olmuşlar ve Hz. Mûsâ'ya gelerek “... *Ey Mûsâ! Rabbinin sana verdiği söz uyarınca bizim için dua et. Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve İsrâîloğulları'nı seninle birlikte elbette göndereceğiz*.”¹⁵⁰ demişlerdir. Bu sözler, yaptıklarına gerçekten pişman olan ve yardım dileyen kişilerin sözleridir. Fakat Mısırlılar, Hz. Mûsâ'nın duasıyla

¹⁴⁴ el-En'âm, 6/53.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/251; el-Hac 22/40.

¹⁴⁶ el-Ankebût 29/10.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/8.

¹⁴⁸ en-Nisâ 4/141.

¹⁴⁹ el-A'râf 7/133.

¹⁵⁰ el-A'râf 7/134.

musibetler kalktığıında nankörlük edip tekrar eski hallerine dönmüşler ve ona verdikleri sözü tutmamışlardır.¹⁵¹ Aslında bu tutum, inkârcı karakterin ikiyüzlülüğünü de ortaya sermektedir. Bu sadece musibetin bir an önce sona ermesi için pişman olmuş gibi yapıp musibet kendilerinden kaldırılınca hemen eski tavırlarına dönme konusunda hiç tereddüt göstermeyenlerin tutumudur.

İnkârcıların en bariz özelliklerinden biri de musibetler karşısında mutlaka Allah'a yalvarmaları ve kendilerini kurtarması için O'na dua etmeleridir. Örneğin fırtınalı bir denizde ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında önceden taptıkları tüm putları unuturlar¹⁵² ve yalnız Allah'a yalvarırlar.¹⁵³ Yapılan araştırmalar, insanın gücünü aşan felaketler karşısında insanların çoğunda, tabiatüstü bir kurtarıcıya ve ilahî yardıma başvurma eğiliminin kendiliğinden uyandığını ortaya koymaktadır. Hatta İkinci Dünya Savaşı'nda Amerikalı askerler üzerinde yapılan bir araştırmada askerlerin %75'i ölüm tehlikesi durumunda duanın kendilerine çok büyük yardımı olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁴ Fakat Allah, bu durumda dua eden insanları tehlikeden kurtarıp selamete ulaştırınca bu nimeti unutup Rablerinden yüz çevirerek O'na ortak koşarlar.¹⁵⁵ Din psikologları, bu gibi çaresizlik tecrübelerinin uyandırdığı dinî hareketlerin dürtüsel ve geçici bir tabiata sahip olduklarını belirtmektedirler. Böylesi davranışlar, şahsî olarak içten benimsenmiş bir dinî yaşayışa uzun süreli ve kalıcı olarak sevk etmezler. Durum şiddetini kaybettiği ve şartlar normale döndüğü zaman, Kur'an'ın açıkça belirttiği üzere Allah'tan uzaklaşma her zaman mümkün olmaktadır.¹⁵⁶

3.2.2. Sorumluluğu Başkasının Üzerine Atma

Kur'an, tarihin her döneminde başlarına gelen musibetleri doğru okuyamayan kişilerden bahseder. Bu kişiler, bir musibetle karşılaştıklarında sorumlu olarak hiç düşünmeden bir başkasını suçlama eğilimindedirler. Çünkü bakış açılarına ve düşüncelerine göre kendi yaptıklarında herhangi bir yanlışlık yoktur. Dolayısıyla başlarına gelen bu musibetin de sorumlusu bir başkasıdır. Genellikle de kendilerini musibetlere karşı uyaran peygamberlerini ve ona tabi olan mü'minleri suçlama eğilimindedirler.¹⁵⁷ Örneğin Hz. Sâlih, Allah'a iman ve O'na kulluk etmeye davet ettiği zaman bu davetini kabul etmeyen kavmini; *"Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorsunuz? Merhamet edilmeniz için Allah'tan bağışlanma diledeniz ya?"* diyerek uyardı.¹⁵⁸ Peygamberi yalanlayan, gösterdiği mucizeleri inkâr eden bu kişiler, başlarına gelen musibetin sebebi olarak Hz. Sâlih'i ve ona iman

¹⁵¹ el-A'râf 7/135.

¹⁵² el-İsrâ 17/67.

¹⁵³ en-Nahl 16/53.

¹⁵⁴ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 87-89.

¹⁵⁵ en-Nahl 16/54; el-İsrâ 17/67.

¹⁵⁶ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 91.

¹⁵⁷ el-A'râf 7/130-131.

¹⁵⁸ en-Neml 27/45-46.

eden mü'minleri gösterdiler. “Onlar, ‘Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık’ dediler...”¹⁵⁹ âyetinin haber verdiği inkâr psikolojisi çok ilginçtir. Bu psikoloji, kendi yaptığı kötülükleri göz ardı edip toplumu hayra çağıran peygamberi ve ona uyan kişileri hâlihazırdaki problemlerin kaynağı olarak görmek, kendini olayların gelişiminden soyutlamak ve sonuçta meydana gelen durumun sorumlusu olarak hep başkalarını suçlamak şeklinde kendini açığa vurmaktadır. Bu düşünce tarzındaki yanlışlığı onlara hatırlatan Hz. Sâlih, “Siz’in uğursuzluğunuzun sebebi Allah katında (yazılı)dır. Aslında siz imtihan edilmekte olan bir kavimsiniz.”¹⁶⁰ diyerek başlarına gelen musibetlerin asıl sebebinin, kendilerinin ilâhî imtihana tabi tutulduklarını anlamamaları olduğunu, sünnetullah gereği bu şekilde davrananların başlarına musibetlerin gelmesinin mukadder olduğunu hatırlatmıştır.

Yâsîn sûresinde haber verilen ashab-ı karye kıssasında kendilerine gönderilen üç peygamberi yalanlayan kavim, uyarı amaçlı başlarına gelen musibetlerden o peygamberleri sorumlu tutmuşlar ve onları tebliğden vazgeçmemeleri halinde taşlamakla tehdit etmişlerdir. Peygamberleri ise musibetlerin gerçek nedeninin onların aşırıya giderek yaptıkları kötü ameller olduğunu, kendilerinin ise sadece öğüt verdiklerini hatırlatmışlardır.¹⁶¹ Hak tanımaz insanların herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında yaptıkları ilk işlerden biri olan sorumluluğu başkalarına atma refleksi, sıkça rastlanılan bir savunma mekanizmasıdır. Kur'an, Hz. Peygamber zamanında bazı insanların başlarına bir iyilik geldiğinde sevinerek “Bu, Allah'tandır” dediklerini ve onu bir nimet olarak kabul ettiklerini, fakat bir musibet gelince bunun nedenini Hz. Peygamber'den bildiklerini ve “Bu, senin yüzündendir” dediklerini haber vermektedir.¹⁶²

3.2.3. Yaptıklarına Mazeret Bulma ve Onları İyi Gösterme Çabası

Tebrîr (iyi gösterme), insanın hoş karşılanmayan fiillerini iyi olarak yorumlama girişimi olup savunmaya ait aklî bir hiledir. Münafıklar, davranışlarını kabul görecektir şekilde yorumlamak için çoğu zaman bu yola başvururlar. Onlar böyle yaparak yaptıklarını kabul edilebilir ve mantıksal olarak mütalaa edilebilir şekilde iyi göstermeye çalışırlar.¹⁶³ Kur'an, Allah'a ve âhirete gerçekten iman edenlerin, aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları Allah'a ve Resûlü'ne götürmeleri gerektiğini hatırlattıktan sonra bazı münafıkların bu emre riayet etmediğini açıklamıştır.¹⁶⁴ Bu kişilerin, “inandım” dedikleri halde gerçekten inanmadıklarını, “Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) ve Peygamber'e gelin”

¹⁵⁹ en-Neml 27/47.

¹⁶⁰ en-Neml 27/47.

¹⁶¹ Yâsîn 36/18-19.

¹⁶² en-Nisâ 4/78.

¹⁶³ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, 221.

¹⁶⁴ en-Nisâ 4/59.

dendiği zaman onların daha da uzaklaştıklarını haber vermiştir.¹⁶⁵ Bunlar, mü'min gördükleri halde aralarında çıkan anlaşmazlıkları Allah'a ve Resûlü'ne götürerek çözmek yerine bir başkasına giderek onun çözümüne rıza göstermek istemişlerdir.¹⁶⁶ Bu noktada Allah, Hz. Peygamber'i bunların durumlarına muttali kılarak onların günahlarını ve isyanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu alçakça tavırları nedeniyle çeşitli musibetlere maruz kaldıkları zaman¹⁶⁷ musibetlerin kalkması için Hz. Peygamber'e tebrîr yolunu kullanarak çeşitli mazeretler ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁸ Hz. Peygamber'den başkasının hakemliğini kabul etmelerinde, onlarla iyi ilişkiler kurmak ve aradaki anlaşmazlıkları sulh yoluyla düzeltmekten başka bir amaçlarının olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁶⁹ Başlarına musibetler geldiğinde kendilerini aklamak için tüm bu yalanların ve mazeretlerin arkasına sığınarak işin içinden sıyrılmayı istemişler fakat Kur'ân, onların tüm bu oyunlarını ortaya dökmüş ve iç yüzlerini açığa çıkarmıştır.¹⁷⁰

Kur'ân günah işleyen, yapmaları gereken görevleri ihmal eden veya hakkıyla yapmaktan kaçınan kişilerin, bu ihmalkârlıklarından dolayı başlarına gelen musibetleri doğru olarak okumadıklarını, gereken dersleri çıkarmadıklarını ve birçok mazeretin arkasına sığındıklarını haber vererek bu tutumların yanlışlığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu, sonradan bu tarz mazeretlerin bir yarar sağlamadığını, sonuçta insanların dünyevî ve uhrevî musibetlerden kurtulmak için vahye başvurmak zorunda olduklarını hatırlatması açısından da çok dikkat çekicidir. Şüphesiz her kötü fiilin kötü sonuçları olacaktır. Kötü amel sahipleri, bu amelleri nedeniyle bir musibetle karşılaştıklarında mutlaka bir kurtarıcıya sığınma ihtiyacı hissedeceklerdir ki bu sığınak Allah'tır. Münafıkların sahtekârlıkları, hem mü'minleri hem de inkârcıları idare etmeye çalışırken çoğu kez açığa çıkar. O zaman cezaya çarptırılmaktan ve müslüman toplumdaki tecrit edilmekten kurtulmak için mazeretler sunmaya, iyi niyetli olduklarını ispata çalışırlar. Kur'ân, bu zor duruma bir daha düşmemeleri için onları uyarılmış ve Resûlullah'a bu tür işlerin dünya ve âhirette kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağı hakkında güzel ve etkili sözlerle onlara nasihat etmesini tavsiye etmiştir.¹⁷¹

---

¹⁶⁵ en-Nisâ 4/61.

¹⁶⁶ en-Nisâ 4/60.

¹⁶⁷ en-Nisâ 4/62.

¹⁶⁸ Zuhaylî, *Tefsîri'l-münîr*, 3/139.

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/62.

¹⁷⁰ et-Tevbe 9/64.

¹⁷¹ en-Nisâ 4/59-63.

3.2.4. Nankörlük Etme

Kur'an, insanın kendisine yapılan iyiliklerin kıymetini bilmemesi¹⁷² manasındaki nankörlüğü ifade etmek için *örtmek* anlamındaki *keüfr* kökünden gelen kelimeleri kullanır¹⁷³ ve nimetler karşısında lütfu bol olan Allah'a nankörlük yapılmamasını öğütler.¹⁷⁴ Fakat insanlar ilâhî imtihan gereği nankörlüğe meyilli yaratılmışlardır.¹⁷⁵ Birçoğu da bu zaafına karşı vermesi gereken mücadeleyi önemsemeyip Allah'a şükretmez ve imtihanı kaybeder.¹⁷⁶ İnsan tabiatında bulunan nankörlük, uygun bir ortamı bulunca ortaya çıkar. Başta iman ve ibadet olmak üzere insanın birçok konudaki düşünce ve davranışlarını olumsuz olarak etkiler. Kur'an, verilen nimetlere karşı şükredilmesi halinde nimetlerin arttırılacağını, nankörlük edilmesi durumunda ahirette çok şiddetli azabın olacağını¹⁷⁷ dünyada ise açlık ve korku gibi musibetler verileceğini haber vermiştir.¹⁷⁸ Dolayısıyla nankörlük sebebiyle başa gelen musibetler hem bir uyarı hem de bir ceza olarak görülebilir.¹⁷⁹

İnsanın musibetten önce veya sonra verilen nimetlere nankörlük etmemesi için ilk olarak imtihan bilincinde olması gerekir. Çünkü Allah, kullarını her an imtihan etmekte ve bu imtihan bazen nimetlerle bazen de musibetlerle olabilmektedir.¹⁸⁰ Kuldan beklenen nimetle imtihanda şükür, musibetle imtihanda sabırdır. Fakat insan nankör olunca nimet karşısında şımarır, musibet karşısında gücenir.¹⁸¹ Tüm bunların imtihan olduğu bilincinin kaybolması, insanın hem bollukta hem de sıkıntıda yanılığa düşmesine neden olur.¹⁸² Kur'an, nankörlüğün en bariz şekilde musibetlerden kurtulup rahata erildiği zaman ortaya çıktığını haber verir. Bu tür bir nankörlüğün ancak iman edip musibetler karşısında sabreden ve sâlih amel işleyen mü'minlerde görülmeyeceğini de ekler.¹⁸³

Mü'minler başlarına gelen musibetlere birer imtihan vesilesi olarak baktıkları için onlara göre musibetlerin varlığı veya yokluğu, Allah'a şükretme noktasında birdir. Onlar darlıkta da yoklukta da şükredip sabrederler ve sâlih amel işlemeye devam ederler.¹⁸⁴ Fakat inkârcı, kendisine Allah katından bir rahmet olarak sağlık, bol rızık ve güven içinde bir yaşam gibi nimetler verildiğinde bu

¹⁷² Ömer Nasuhi Bilmen, *Dinî ve Felsefî Ablâk Lügatçesi*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 125.

¹⁷³ Hûd 11/9; el-İsrâ 17/67; ez-Zuhruf 43/15.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/151-152; en-Neml 27/73.

¹⁷⁵ İbrâhîm 14/34.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/248; Yûnus 10/60; Yûsuf 12/38; en-Neml 27/73.

¹⁷⁷ İbrâhîm 14/5-8.

¹⁷⁸ en-Nahl 16/112; Sebe' 34/17.

¹⁷⁹ Sebe' 34/17.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/49, 155, 249; Âl-i İmrân 3/186; el-A'râf 7/163, 168; el-Enfâl 8/28; el-İsrâ 17/60; el-Kehf 18/7; el-Enbiyâ 21/35; el-Mü'minûn 23/30; el-Ankebût 29/2-3; ez-Zümer 39/49-50.

¹⁸¹ el-Fecr 89/16.

¹⁸² İbrahim Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılığ -Psikososyal Bir Okuma-* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 153.

¹⁸³ Hûd 11/10-11.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/177.

nimetleri bir imtihan vesilesi olarak değil kendinin layık olduğu bir ikram olarak kabul eder.¹⁸⁵ Sonra da imtihan gereği bu nimetlerin yerine ölüm, hastalık, fakirlik, korku gibi bir musibet verildiğinde hemen ümitsizliğe düşüp geçmişte verilen tüm nimetleri inkâr ederek nankörlük eder.¹⁸⁶ Eğer Allah, ona hastalıktan sonra şifa, sıkıntılardan sonra kolaylıklar, yokluktan sonra bolluk verirse bu kez de “musibetler benden gitti, bir daha bana hiçbir sıkıntı gelmeyecek” diyerek elindeki nimetler sebebiyle gururlanır, diğer insanları hakir görür. Böylece hem nimete şükretmemiş hem de başına gelen musibetlerden ders çıkaramamış olur.

3.2.5. Sızlanma ve Umutsuzluğa Düşme

Kur’ân, insanların helû‘ yani hırslı, sabırsız, sızlanan ve velveleci¹⁸⁷ olduğunu şu âyetle haber vermektedir: “*Şüphesiz insan helû‘ olarak yaratılmıştır. Başına bir felaket geldiği zaman sızlanır, feryat eder.*”¹⁸⁸ Râzî, âyetteki “insan” kelimesiyle inkârcıların veya âyetin devamında namaz kılan ve sâlih amel işleyenlerin¹⁸⁹ istisna edilmesinden dolayı bütün insanların kastedildiğini söyler.¹⁹⁰ Ayrıca bu istisna, insanın fitrî zaaflarından ancak kendi gayretiyle yani iman edip sâlih amel işleyerek kurtulabileceğini gösterir. Çünkü iman, insanı musibetler karşısında sızlanmayacak, nimet karşısında da cimrilik yapmayacak şekilde anlayışlı kılar.¹⁹¹ Fakat insan, bu zaafına yenik düşer ve musibetler karşısında sızlanırsa Allah’a karşı nankörlük etmiş demektir. Kur’ân, bu tür insan karakterini tanıtırken genelde nimet verildiğinde daha fazlasını isteyen ve Rabbine şükretmeyen bir tutuma işaret eder. Fakat aynı insan kendisine bir musibet dokunursa hemen ağlayıp sızlanır ve umutsuzluğa düşer.¹⁹² Sanki daha önceden mutlu ve müreffeh bir hayat yaşayan kendisi değildir. O nimetleri kendisine veren Rabbinin imtihan amacıyla nimetleri alabileceğini hiç düşünmez ve adeta hayata küser.

4. Musibet Karşısında Tutum Değiştirme

Kur’ân, Hz. Yûnus’un kavmini musibet karşısında tövbe edenler ve önceki tutumlarından vazgeçenlere örnek olarak gösterir.¹⁹³ Hz. Yûnus, kavmine uzun yıllar tebliğde bulunmuş fakat onların kendini yalanlaması üzerine yakında başlarına helâk edecek büyük bir musibetin geleceğini haber vermişti. Bu tehdit karşısında musibeti hafife alan halkının kendisini yalanlaması karşısında bunalan Hz. Yûnus,

¹⁸⁵ el-Fecr 89/15.

¹⁸⁶ el-Fecr 89/16; Ayrıca bk. el-Hac 22/11.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 23/266-267.

¹⁸⁸ el-Meâric 70/19-20.

¹⁸⁹ el-Meâric, 70/22-35.

¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 30/128.

¹⁹¹ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 6/3698-3699.

¹⁹² el-İsrâ 17/83; Fussilet 41/49.

¹⁹³ Yûnus 10/98; es-Sâffât 37/148.

Rabbine isyan eden kavmine karşı öfkelenmiş¹⁹⁴ ve Allah'ın azabına uğrayacak olan bu beldeden artık ayrılması gerektiğini düşünmüştür.¹⁹⁵ Fakat uyarılardan ve başına gelen sıkıntılardan bu fikrinde yarıldığı ve Allah'ın izni olmaksızın acele ederek gönderildiği yeri terk etmemesi gerektiği anlaşılır: “Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (balkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı ...”¹⁹⁶ Fakat o, yarıldığını anlar anlamaz sâlih bir mü'min olarak hemen Allah'a tövbe etmiş ve yanılığısından dönmüştür.¹⁹⁷

Hız. Yûnus'un kavmi de aynı şekilde büyük bir yanılığın ve sonucu helâk olan musibetten kıl payı kurtulmuşlardır. Kur'ân'da bu durum şöyle aktarılmaktadır: “Yûnus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! ...”¹⁹⁸ Tefsirlerde anlatıldığına göre Ninovalılar, Hız. Yûnus'un tebliğine iman etmediler.¹⁹⁹ Hız. Yûnus'un onlara kızarak aralarından ayrılmasından sonra helâk alametlerini gördüklerinde²⁰⁰ hemen tövbe ederek iman etmişler ve yapageldikleri kötülüklerden vazgeçmişlerdi. Bu tövbelerinde samimi olmaları nedeniyle de Allah onların üzerinden helâk musibetini kaldırmıştı.²⁰¹

Hız. Yûnus'un kıssası, musibetler karşısında tutum değiştirilmesi halinde Allah'ın azabından kurtulup rahmetine erilebileceğini göstermektedir. Çünkü Kur'ân, Yûnus sûresinde önce Hız. Nûh, Hız. Mûsâ ve Hız. Hârûn'un mücadelelerine işaret edip²⁰² insanlığın hakikatlere karşı direnen yüzünden kesitler vermiş; fakat bunun insanlık için değişmez bir kader olmadığını, iradesini doğru yönde kullananlar için kurtuluşun her zaman mümkün olduğunu haber vermek üzere Hız. Yûnus'un kavmini örnek göstermiştir.²⁰³ Kuşkusuz Hız. Yûnus'un ve kavminin musibet karşısında yanılıklarını görüp hemen tövbe etmelerinde her mü'minin üzerinde düşünmesi gereken ibret noktaları vardır. Allah'ın Hız. Yûnus'u ve kavmini bağışlaması, onlara rahmet etmesi yanılığa duçar olanların önünde birer kandil gibi yol göstermektedir.²⁰⁴ Bu kıssa, insanlara her ne amel üzerinde olurlarsa olsunlar pişman olma ve af dileme konusunda ümit vermektedir. Bu durumun

¹⁹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 3/90; Fahreddin er-Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, thk. Muhammed Hicâzî (Kahire: Mektebetü's-sakâfeti'd-dîniyye, 1986), 129; Şihâbuddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-sebi'l-mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atıyye (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 9/79.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/374; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/214.

¹⁹⁶ el-Enbiyâ 21/87.

¹⁹⁷ Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılığ*, 310.

¹⁹⁸ Yûnus 10/98.

¹⁹⁹ Ebû Muhammed Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Heyet (Riyad: Dâru Tayyibe, 1989), 4/151-152.

²⁰⁰ Zeccâc şöyle demektedir: “Onlar azap gelmeden önce azaba delâlet eden alâmeti gördüler ve hemen iman ettiler, böylece azap onlardan kaldırıldı.” Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbiüh*, thk. Abdüllcelîl Abduh Şelebi (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1998), 3/34.

²⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/291-297; Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûbi't-te'vîl*, thk. Halil Me'mun Şeyha (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 474.

²⁰² Yûnus 10/71-97.

²⁰³ Karaman ve dğr., *Kur'ân Yolu*, 3/138.

²⁰⁴ es-Sâffât 37/148.

insan tabiatı açısından normal olduğunu, insana gerekenin ise gerek musibet gelmeden gerekse musibet karşısında hatasını kabullenmek ve Rabbine tövbe edip O'na sığınmak olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰⁵ Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın çok merhametli olduğu, insanların bu tür musibetlerin emarelerini gördükleri anda dahi tövbe edip hatalarından dönmeleri halinde onları affedeceği,²⁰⁶ iman etmeleri ve O'na karşı gelmekten sakınmaları halinde gökten ve yerden nice bereket kapılarının onlara açılacağına müjdesi verilmektedir.²⁰⁷

Sonuç

İnsanın farklı durumlar karşısında nasıl bir tutum sergileyeceğinin sınanması amacıyla yaratılan bu dünya hayatı, ilâhî imtihan gereği içerisinde çeşitli zıtlıklar barındırır. Bolluk ile darlık, sağlık ile hastalık, zenginlik ile fakirlik, refah ile musibet arasında devamlı surette bir devinim sergiler. İnsan, bu devinimlerde sergilediği tutumlar neticesinde ya Allah'a yakınlaşır ya da O'ndan uzaklaşır. Bu çalışmamızda âyetler ışığında insanların musibetlere karşı ortaya koydukları tutumlar araştırılmıştır. Kur'ân'da musibet kavramı, üzücü sözler gibi basit eziyetlerden hayatı sonlandıran ölüme kadar geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Musibetlerin tümünün bir kitapta kayıtlı olduğu ve Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibetin gerçekleşmeyeceği belirtilirken bazı musibetlerin ise insanların kendi fiillerinin sonucunda meydana geldiği haber verilmektedir. Müfessirler, bu durumu musibetlerin yaratma yönüyle Allah'a; seçim yapma, sebeplerini ve sonuçlarını yönetme gibi yönleri itibariyle de kula ait olduğu şeklinde açıklamaktadırlar.

Musibetten önce, musibet anında ve musibetten sonra mü'minlerin ve inkârcıların takındıkları tutumlar birbirinden farklıdır. Mü'minler, Kur'ân sayesinde musibetlerin başlarına gelmesindeki hikmetleri, musibet anında neler yapmaları gerektiğini bilirler. Bu nedenle onlar, musibetlere hazırlıklıdırlar ve Kur'ân'ın kendilerine sunduğu çözüm yollarını takip ederler. Bu yollar sabır, musibetin sorumluluğunu üstlenme, dua, tevekkül ve ibret alma şeklinde sıralanabilir. Bu sıralama, aynı zamanda musibetle ilk karşılaşıldığında takip edilmesi gereken sırayı da ifade eder. Musibetle karşılaşıldığında yapılması gereken ilk şey sabırdır. Sabırla fevrî hareketlerden kendilerini koruyan mü'minler, musibetlerin nedenleri ve hikmetleri hakkında düşünürler, sorumluluğu kendi üzerlerine alarak düşünce ve davranışlarındaki yanlışlara çeki düzen vermenin yollarını ararlar. Gerek musibetin nedenleri gerekse sonrasında yapmaları gerekenler hususunda Rablerine dua ederek O'nun yar-

---

²⁰⁵ Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, 312.

²⁰⁶ Yûnus 10/98.

²⁰⁷ el-A'râf 7/96.

dımını talep ederler. Tüm bunları, onları her an görüp gözeten Allah'a duydukları sonsuz bir tevekkül ve güven duygusu içinde yaparlar. Son olarak da bu musibetten gereken dersleri çıkararak sonrasında aynı hataları tekrar yapmamaya gayret ederler.

İnkârcılar, musibetler hakkında peygamberlerinin verdiği tüm bilgilere rağmen onlara inanamama ve tehdit edildikleri musibetleri hafife alma ve musibetin hemen gelmesini isteme gibi inkâr yollarını tercih etme eğilimleri göstermektedirler. Fakat zamanı gelip musibetle karşı karşıya kaldıklarında pişman olup sorumluluğu başkalarının üzerine atmak isterler, mazeretler bulmaya gayret ederek umutsuzluğa düşerler. Sünnetullah gereği musibetlerden sonra ilâhî imtihanın başka mecralarda devam etmesi için tekrar bir bolluk onlara takdir edilince de yaşadıkları sıkıntıları unutup nankörlük etmeye başlarlar. Tüm bunların yaşanmaması için Kur'ân'da musibetler hakkında ayrıntılı uyarılar yapılmıştır. Âyetlerde musibetlerin sebepleri, insanların neden musibetlerle karşılaştıkları, musibet anında ve sonrasında kuldân beklenen tutumların neler olduğu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Fakat musibetlerle ilgili önceden yapılan bu bilgilendirmenin, sadece mü'minlerin tutumlarını olumlu yönde değiştirdiği tespit edilmiştir. Bu bilgilendirme, inkârcıların tutumlarını değiştirmedeği gibi haktan daha da uzaklaşmalarına neden olmuştur.

Bu çalışmada tespit edilen tutumlar, Kur'ân'daki kıssalara dayanarak geçmişte yaşamış kavimlerin musibetler karşısındaki tutumlarından çıkarılmıştır. Dolayısıyla gerek mü'minlerin gerekse inkârcıların mutlaka sergileyecekleri/sergilemek zorunda oldukları tutumları ifade etmemektedir. Musibetler karşısında bazı mü'minlerin inkârcıların tutumlarını, bazı inkârcıların ise mü'minlerin tutumlarını sergilemesi her zaman mümkündür. Hz. Yûnus'un kavmi örneğinde olduğu gibi Kur'ân'ın ifadesiyle nadiren de olsa musibetler karşısında inkârından ve kötü işlerinden vazgeçen, iman edip sâlih amellere yönelen kavimler ve insanlar bulunabilir.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. “Allah’ın Takdiri-Kulun Tedbiri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 129-156.
- Altındaş, Mücteba. “Ecel, Rızık ve Musibet Anlayışımızın Sosyal Hayattaki İzdüşümleri”. *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2013*. 195-210. İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2016.
- Âlûsî, Şihâbuddîn. *Râhu’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-aẓîm ve’s-sebi’l-mesânî*. thk. Ali Abdalbârî Atıyye. 15 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994.
- Ardoğan, Recep. “Kelam Açısından Doğal Kötülüklerin İlahî Adalet ile Bağdaşırılığına İlişkin İzahlar”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2015), 29-74.
- Arslan, Hulusi. “Doğal Felaket ve İstiraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri -Tahlil, Tenkid ve Öneriler-”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2002), 19-34.
- Aydın, Cüneyd. “Kader İnancının Savunma Mekanizması ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (2019), 101-122.
- Aydın, Hayati. *Kur’an’da Psikolojik İkna*. Ankara: Fecr Yayınevi, 7. Basım, 2016.
- Ayten, Ali. *Tanrı’ya Sığınmak/Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Begavî, Ebû Muhammed Ferrâ. *Me’âlimü’t-tenzîl*. thk. Heyet. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1989.
- Beyzâvî, Kâdî. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. thk. Subhî Hallâk & Mahmud Atraş. Beyrût: Dâru’r-Reşîd, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi’u’s-sabîh*. thk. Sıdkî el-Attâr. Beyrût: Dâru’l-Fıkr, 1352.
- Cengil, Muammer. “Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 129-152.
- Cevziyye, İbn Kayyım. *Uddetü’s-sâbirîn ve zabîretü’s-şâkirîn*. thk. İsmâil b. Gâzî Merhabâ. Cidde: Dâru Âlemi’l-Fevâid, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Mu’cemü’t-ta’rifât*. thk. Muhammed Siddîk Minşâvî. Kâhire: Dâru’l-Fazîle, 2004.
- Çağrı, Mustafa. “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337-339.

- Çelik, Yusuf. "Kur'an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 161-177.
- Çevik, İsmail. "Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 6/1 (2020), 271-300.
- Doğanay, Süleyman. "Zorluklarla Başa Çıkma Bağlamında Bir Model Önerisi: Sabra Yolculuğun Beş Hali". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 286-307.
- Ebüs-suûd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-meârif, ts.
- Gündüz, Turgay. *Kur'an'da Korku Motifi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2004.
- Hayrettin Karaman ve dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2007.
- Heyet. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud. *Furkan Tefsiri*. çev. Mehmet Keskin. 6 Cilt. İstanbul: İlim Yayınları, 1996.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1998.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selîme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve insanlar Sosyal Psikolojeye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 16. Basım, 2014.
- Kara, Necati. "Kur'an ve Sünnet'te Belâ-Musibet". *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 33-58.
- Karagöz, İsmail. *Fert ve Toplumlara İsalet Eden Musibetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2015.

- Karataş, Kasım - Baloğlu, Mustafa. "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Yanlızkurt Yayınları, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah et-Türki. Beyrût: Müessesetü'l-Risâle, 2006.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zülâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Eblî's-sünne*. thk. Mecdi Ba Sellum. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân. *et-Tefsîr'ul-kebir*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 4 Cilt. b.y.: Merkezi Tahkîki't-Türâs, 1979.
- Müftüoğlu, Mehmet. "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerlerin Önemi". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2020), 8-27.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn. *el-Câmi'u's-sahîb*. Riyad: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 1998.
- Necati, M. Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. çev. Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınevi, 3. Basım, 2011.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nisâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîbayn*. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997.
- Özarslan, Selim. "Doğal Afetler Karşısında Din ve Diyanet Hizmetleri (Doğal Afetlere/Musibetlere Yönelik Düşünceler)". *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009*. 2/496-480. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- Özarslan, Selim. *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Özdemir, Metin. *İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Râzî, Fahreddîn. *İsmetü'l-enbiyâ*. thk. Muhammed Hicâzî. Kahire: Mektebetü's-sakafeti'd-diniyye, 1986.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Rubun Hastalıkları ve Çareleri*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Türk

- Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsîn et-Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Nâsirüddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetu'l-Meârif lin-neşri ve't-tevri', 1417.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 3. Basım, 1979.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an İnsan ve Yanılgı -Psikososyal Bir Okuma-*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Me'âni'l-Kur'ân ve irâbüh*. thk. Abdüllcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1998.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Halil Me'mun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-vasît*. 3. Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîrû'l-münîr fi'l-akide ve's-şer'â' ve'l-menbec*. 17 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 10. Basım, 2009.